

Gheorghe Stanomir

Provincialul multilateral dezvoltat și puterea

(prima publicare în „Curentul“ din München, anul L, nr. 5925, marți - 11. aprilie 1978, pag. 2)

O literatură tânără, intrată cu întârziere în circuitul valoric mondial, suferă de un anumit complex al provincialității, mai ales atunci când unele opere rezistă cu succes comparațiilor exigente și nu reușesc totuși să demonteze barierele de limbă și de concept estetic sau cultural. Tematizând provincia și provincialul ca atare, ultimul roman al lui Nicolae Breban:

Bunavestire, Iași: Editura Junimea 1977¹

exemplifică optimal maturizarea literaturii, momentul ei de autorefecție, ca necesitate și condiție, precum și depășirea autentică a acestora, precum și a unor parametri poetici tradiționali, dar și a unor prejudecăți ideologice sau naționale.

Lectura acestei opere literare este facilitat prin personajul Traian Liviu Grobei, merceologul bănățean, care ne va purta prin pitoreasca floră a provinciei socialiste, la început comentând-o semidoct, căutând vestigiile iluminismului într-o lume raționalizată, la sfârșit devenind un maestru al ei, deci, personificarea însăși a trivialității. Fabula romanului folosește linearitatea Schelmen- și Bildungsromanului din tradiția germană, pe care o modifică atât printr-o complexitate didactică impusă de mediul tematizat, cât și printr-o acribă aplecare asupra detaliului, în descrierea și psihologia factelor, pe care o combină cu ironie, cu sarcasm sau duioșie: o distanțare reușită față de procedeul epic realist tradițional. Peregrinările provincialului în provincie duc la o cristalizare literară originală. Traian Liviu e „meticulos până la amănunt” (pag. 123), chiar și atunci când selectează, plimbându-se pe stradă, programul tranzistorului său Tella, sau de-o „seriozitate caraghioasă” (pag. 103), „virtuos din slăbiciune, din inexperiență, din complexe” (pag. 46). La Sinaia, unde-și petrece concediul „prin sindicat”, o „agață” pe Lelia Haretina Crăiniceanu, cu care se va logodi într-un mod ciudat și pe care o va vizita tot mai des la Alba Iulia, unde se integrează treptat în familia ei, în viața orășelului ardelean.

Romanul folosește trivialitatea unei relații de triunghi. Frumoasa Lelia îl iubește, ca o slugă de rasă, pe inginerul Mișu Cîrstea, „mare trăpaș”, însă îl acceptă, oarecum rezignând, pe Grobei - sluga ei. Acesta îi apare, la rândul lui, ca o arătare ireală și-i surâde asemeni unui pitic complice, atunci când se declanșează depedența inginerului față de fosta vasală. Jocul dependențelor va lua, în cadrul orășelului de provincie,

1 Paginile indicate în paranteză se referă la această ediție.

întorsături bizare, pe care fabula le urmărește atent, surâzând, la rîndul ei, complice, ironic. Satira imposturei este excelentă, logodnicul oficial are mai mult parte de viitorii socri, decât de candria Lelia Haretina, care vine rar acasă, și atunci realmente absentă, ba chiar, odată „frîntă de trăpașu care-i galopa încă în trup” (pag. 217). Dependent, acesta o venerează, iar ea, la rîndul ei, își cucerește treptat o situație privilegiată printre ceilalți dependenți ai acestui Mișu Cîrstea, un bărbat viguros și cu o carismă rară, foarte necesară în structura provinciei. Femeia îl va învinge pentru scurt timp pe „marele trăpaș”, eroticul răstoarnă relația stăpân-slugă, iar bărbatul se „năruie în grota vie, fierbinte, mulosoidă, a iubirii ei” (pag. 326), astfel încât, speriat de cele patru zile, în care se împăcase cu ideea unei procreieri, să lovească dur, pentru a-și redonbândi ața-zisa independență. Mișu își dăruiește femeia iubită, în propria casă, fumând în camera alăturată, amicului Petrușa, un surogat uman, „frank-cafea”, fericit că are „mirosul slugilor” (pag. 306). „Bomba” explodează „în mijlocul lor, ca din senin” (pag. 325) și produce o răsturnare a raporturilor Lelia-Grobei. Logodnicul merceolog vine tot mai rar prin Alba Iulia, fără a ști însă nimic despre mărirea și decăderea Leliei. Încorsetată de bârfa orașului, frumoasa Albei îl va căuta și i se va supune total, într-un hotel impersonal, în Blajul iluminismului românesc. Grobei realizează empiric că a devenit stăpân, ce-i drept, într-un mod contradictoriu. După o admirabilă logoree, declanșată de alcool și de uzatele brațe ale uzatei Lelia, se va simți în cele din urmă înfrigurat de o mare idee.

Meritul romanului lui Breban constă în a fi depășit schema tradițională a unei romane provinciale, cotele ei fiind aventurile Leliei în concediu, scrisoarea ei către Grobei sau traiectoria nefericită de la finalul fabulei. Materia epică pare într-adevăr a fi fost epuizată. Tematizând stăpânii și slugile, într-o continuă mutație, ca o perspectivă fundamentală de abordare și clasificare a provincialului, literatura atacă frontal dogma egalității socialiste și a așa-zisului individ multilateral dezvoltat. Prezentând aria puterii și a supunerii, ca focar fascistoid de după 1944, fabula cere o raportare la epoca anterioară și la geneza culturii contemporane (creștinismul arhaic și iluminismul). Devenit stăpân, Grobei personifică o sinteză în planul ideatic, angajându-se integral ca discipol, la unchi al Leliei, Mihai Farca, filozof și apostol al provinciei, al cărui program pornește de la constatarea radicală: „Eu sunt singur”. Din acest punct, se pot desființa normele mic-burgeze. Traian Liviu află, la început dezinteresat, despre această rudă nouă prin adopție, care e realmente bizară, tot un fel de vagabond, dar altfel decât merceologul nostru. Află tot mai multe despre el, în lungile seri, în care o așteaptă în zadar pe Lelia, în compania familiei Crăiniceanu. Farca murise de cancer în 1947. Citind scrisorile acestuia, Grobei cască plictisit, la început; primele vizite pe care le face la Vatra Dornei, unde Tante Olga și Petronela veghează cu pioșenie toată arhiva și amintirea lui Mihi-Bacși, sunt la fel ca cele făcute la început la Alba Iulia, impersonale, cumva sterpe.

Petronela, numită de Farca „femeia oaie”, este întruchiparea supunerii absolute, care i-a șters acestui mare teoretician al puterii picioarele cu propriul ei păr. „Idea de putere s-a asociat, s-a încărcat de un balast social” (pag. 414), fusese sentința lui. Petronela îi va destina tânărului merceolog, că el e omul de mare viitor pentru

construcția socialistă a provinciei românești, și că Farca știuse profetic, înainte de a muri, că el, Grobei, va veni pentru a-i ordona și continua opera, la fel cum tatăl slujise la episcopii ardeleni. Pentru Traian Liviu nu mai există cale de întoarcere. Va servi societății socialiste multilateral dezvoltate, într-un alt fel. Asemenea unui Simion biblic, dar totodată și unei cârțițe, bănățeanul descărnat va deveni, în anii 1957-1958, administratorul oficial al ideii de putere în provincie. Fabula își trage în continuare seva din detaliile realiste, pe pe le distanțează estetic, înstrăinând trivialul, și dă pârg, într-un cadru istoric aparte. Totodată e vizat un absurd al ansamblului. Dogma realismului socialist („așa cum se întâmplă în viață, cum zicea tătucul, papașa Djugașvili, cum ne arată viața”, pag. 401) este răsturnată și adaptată specificului național. Perspectiva deschisă de Caragiale în literatura noastră implică, cu o rară profunzime, de data asta nordul țării și individul modern („ca animal total diferit”, pag. 251). În plus, arcul politic: provincialul și puterea, iată doi poli, într-un roman apărut în România condusă totalitar de patru decenii. Iată viabilitatea artei, ca o necesitate de netăgăduit. Iată nesiguranța puterii ca atare, când se vede în fața unei radiografii estetice atât de precise.

Acțiunea romanului poate fi marcată temporal, pornind de la câteva indicații, date aparent întâmplător. Lelia și Grobei se cunosc în 1956, an în care stalinismul instaurat cu brutalitate în Europa de răsărit după război căpătase deja o lovitură, exact la Sinaia, unde au fost deținuți în secret, pentru o vreme, conducătorii anticomuniști de Budapesta. Reflecția și conștientizarea puterii începe prin 1957-1958, într-un timp, în care totalitarismul comunist se reseta. Incapacitatea culturii românești de a problematiza și rezolva demonia dementă a puterii, rod al atâtor forme ce s-au succedat în istorie, este totodată relativizată. Descrierea provinciei, cofetăriile din Alba Iulia, cazinoul și cina care se ia în serii, la Sinaia, excursia la Brașov, limba pestriț modernizată, împletită cu neputința de-a comunica cu adevărat, sau prezentarea unor interioare sau a îmbrăcămintei (moda „mini”), desface unghiul de percepție asupra epocii de după ocuparea Cehoslovaciei în 1968.

Dar și geneza, respectiv apariția romanului oferă o raportare la categoria temporală. În 1971, Nicolae Breban criticase, aflat ăntâmplător în Occident, tezele cultural-politice impuse în iulie de Nicolae Ceaușescu, pentru ca apoi să se întoarcă în țară, unde va fi îndepărtat din toate funcțiile oficiale, pe care le deținuse (membru al CC al PCR, redactor șef etc.). Romanul îl scrie între 25 decembrie (!) 1972 și 21 mai 1974, „de sfinții Constantin și Elena”, dar îl va putea publica doar în provincie și abia în 1977, după ce intervenise în „cazul Goma”, căutând să medieze între Cornel Burtică și intrasigența acestui prost-scris al literelor românești. Cartea este primită în general pozitiv și șochează prin tematica și modalitatea de-a prezenta trivialul, tocmai în epoca prezentă, dominată de un trivial conform și perimat, vlăguit. Prin formula admirabilă de radicalitate, folosită mai ales în ultima treime, de relativizare a adevărului istoric, tenta antidogmatică a romanului, devine, după un scurt timp, ținta fulgerelor stăpânirii, ale aparatului cultural-administrativ perfect controlat și dependent. Vîrf de lance este Titus Popovici, care încercase, la comandă, o abordare similară în „Puterea și adevărul”; el atacă romanul într-o plenară a CC a PCR. Textul

integral al discursului său e publicat de „Contemporanul”², după care urmează un val de critici distrugătoare, pentru ca apoi romanul să fie pur și simplu ignorat. Provincialul și puterea în real.

Valoarea cărții nu constă însă numai în faptul că a excitat forma actuală de guvernare politică și culturală din țară. Breban afirmase doar pe șină literară că „adepti ai lui Farca” ar avea funcții importante în aparatul comunist de după 1972. Reacția era de așteptat, de vină e încăpățânarea autorului cu care a tratat subiectul. Lupta cu puterea provincială a puterii a durat vreme de trei ani și rezultatul s-a decis mai mult sau mai puțin întâmplător, la fel cum și Grobei a devenit întâmplător continuatorul lui Farca, apostolului provinciei. Iar dacă construcția literară a acestuia pare la prima vedere illogică, ea își dovedește necesitatea în ultima treime a romanului necesitatea tocmai pentru demascarea puterii în impactul ei asupra relațiilor interumane. Pasajele și trimiterile din Biblie sunt introduse în momentele de cotitură ale fabulei, realizând o raportare la cultura europeană iudeo-creștină. Iluminismul Blajului este revendicat pentru geneza raționalismului specific românesc, iar Farca va conecta ambele momente la realitatea interbelică, prin destrucția lui anarhică a prejucăților despre relația individ-masă, despre rezistență politică sau despre libertate, ca o expresie a religiei ortodoxe. Astfel, Grobei trivializează buna-vestire inițial umanistă, iar în locul depășirii dependenței prin cunoaștere (uzura prin forța masivă a provincialismului), ne este arătată administrarea ei întâmplătoare, tocmai când absolutismul politic atinsese cote nemaicunoscute în istoria țării, prin descrierea unui produs tipic al ei, a cetățeanului român Grobei. Individualismul, respectiv provincia în socialism, nu ne sunt prezentate ca o etapă finală, care nu mai poate fi depășită, ca un fel de apocalipsă. Sarcasmul și pitorescu se împletesc, etalând adevăratele rezultate ale socialismului pe tărâm românesc.

O întrebare rămâne: să-l iubim, atunci, pe provincial, așa cum e, așa cum „ne arată viața”?

P.S. Pentru varianta digitală, autorul a corectat greșelile de tipar și o serie formulări nu tocmai reușite. (Heidelberg, decembrie 2018)

2 Numărul 26 (1599) din 1 iulie 1977, pag. 5.